

CULTUURVERSCHILLEN IN GERECHTEN EN RECHTSSTEL- SELS IN EUROPA: OP WEG NAAR ÉÉN EUROPESE JURIDISCHE CUL- TUUR?

DR. PIM ALBERS

Toen ik voor deze dag werd gevraagd om een inleiding te geven, moest ik meteen denken aan één de vergaderingen van de European Commission for the Efficiency of Justice – afgekort CEPEJ – van de Raad van Europa in Straatsburg die ik jaren geleden heb bijgewoond. In 2003 bediscussieerde ik, samen met de 47 andere Europese vertegenwoordigers, het initiatief om te komen tot de organisatie van de Europese dag van het civiele recht.

Waarom zou er een dergelijke dag moeten komen? Met welk doel? En op welke datum van het jaar zou dit moeten worden georganiseerd? Dit was slechts een selectie van een groot aantal vragen die in het kader van het opstellen van een charter voor de Europese Dag van het Civiel Recht zouden moeten worden beantwoord.

Eén van de belangrijkste redenen voor deze dag die tijdens de vergadering in 2003 is genoemd, is het feit dat het civiel recht in het alledaagse leven van burgers overal aanwezig is. Tijdens een studie, op het werk, maar ook wanneer er getrouwd of gescheiden wordt, er goederen via het internet worden gekocht, een arbeidsovereenkomst wordt aangegaan, enzovoorts.

In vergelijking met het strafrecht is het civiel recht echter veel minder prominent zichtbaar in de samenleving. Immers onder invloed van het opereren van politici, de media en ook televisieseries als 'CSI', 'Criminal Minds' en 'Cold Case' (evenals het programma van onze nationale 'crimefighter' Peter R. de Vries) worden burgers dagelijks geconfronteerd met misdaad, rechtshandhaving en het functioneren van strafrechters. Dit is veel minder het geval met het civiel recht. Met uitzondering van programma's als 'Dr. Phil' of 'the Oprah Winfrey Show' waarin gesproken wordt over relationele problemen en de hulp die je kunt krijgen van een advocaat, zie je weinig over dit onderwerp verschijnen in de kranten of op de televisie. Het lijkt hiermee niet 'hot' en 'sexy' te zijn en je wint er zeker geen kijkers of stemmen mee.

Als echter wordt gekeken naar de totale werkbelasting van de verschillende gerechten in Europa, dan blijkt dat deze veel meer civiele zaken te behandelen hebben, dan strafrechtzaken. In dat opzicht zou dit rechtsgebied dus wel meer aandacht onder de bevolking moeten krijgen. Vandaar de noodzaak voor het organiseren van deze dag. Immers hiermee wordt beoogd dat het recht dichterbij de Europese burgers wordt gebracht en burgers beter zullen gaan begrijpen hoe het systeem van civiele rechtspleging in de verschillende Europese lidstaten in elkaar steekt.

Laat ik nu komen tot de feitelijke bespreking van mijn presentatie van vandaag: 'cultuurverschillen in gerechten en rechtsstelsels'. Een prima thema voor een dag als deze, waaraan zowel Nederlandse, Belgische en Duitse studenten evenals vertegenwoordigers van verschillende justitiële diensten deelnemen. Wat is cultuur en welke relatie kan worden aangebracht met de civiele rechtspleging?

In het Nederlandse Van Dale woordenboek wordt cultuur omschreven als het geheel van “geestelijke verworvenheden van een land en volk”. Het begrip wordt vaak in verband gebracht met normen en waarden, taal, politiek, de werking van organisaties (organisatiecultuur) en economie.

Laten we nu eens kijken naar de taal als element van cultuur. In een grensregio als deze zie je dit al terug in het feit dat er Nederlands, Frans en Duits gesproken wordt. Meestal lukt het hier nog wel om elkaar te begrijpen, omdat men – naast de moedertaal – veelal één andere taal of meer andere talen machtig is, waardoor men in staat is om met elkaar te communiceren. Maar hoe verder je weg komt van deze regio, hoe groter de verschillen in taal worden en hoe lastiger het wordt om elkaar te begrijpen. Hulpmiddelen, zoals de inzet van tolken en vertalers zijn veelal noodzakelijk om de communicatie tussen mensen uit de Europese landen op een goede wijze te laten verlopen. Dat kun je bijvoorbeeld ook goed zien in de Europese samenwerking op het gebied van het civiel recht.

In vergaderingen van het Europees Justitieel Netwerk Civiel in Brussel bestaat er de mogelijkheid om in de eigen nationale taal te spreken en te luisteren naar alle officiële talen van de lidstaten van de Europese Unie (er zijn 21 talen). Een dergelijke manier van werken zorgt ervoor dat iedereen elkaar goed begrijpt en het vergemakkelijkt de samenwerking tussen bijvoorbeeld een Duitse, Nederlandse en Belgische collega.

Dit is al minder het geval bij het andere Europese instituut van Europa: de Raad van Europa. Als intergouvernementele organisatie is dit instituut verantwoordelijk voor de bescherming van mensen-

rechten, het waarborgen van de rechtsstaat en bevorderen van de democratie in 47 verschillende lidstaten van Europa. De officiële talen zijn in dit instituut het Frans en het Engels. Vergaderingen in Straatsburg lopen niet altijd even soepel, juist omdat de deelnemers soms elkaar niet goed begrijpen en zelfs sommige Franse of Engelse begrippen niet eenduidig interpreteerbaar zijn. Bijvoorbeeld wat in het ene land wordt beschouwd als een gerecht of een tribunaal (namelijk een organisatorische eenheid, bestaande uit rechters, ondersteunend personeel, de administratie) wordt in een ander land (zoals Spanje) gezien als een rechter die zitting heeft in een rechtszaal.

Een ander voorbeeld betreft het begrip advocaat. In de meeste Europese landen wordt dit gezien als een juridische functionaris die rechtsbijstand verleent aan een cliënt, binnen en buiten de rechtszaal. Echter, in Groot-Brittannië bestaan er, naast advocaten (lawyers), ook barristers en solicitors, die afhankelijk van hun bevoegdheden wel of niet in de rechtszaal mogen optreden. Een goed begrip van de verschillende juridische termen is in het bijzonder van belang wanneer er grensoverschrijdend wordt geopereerd. Immers het moet voor iedereen duidelijk zijn wie de juiste justitiële partners zijn om mee samen te werken en wat moet worden verstaan onder bijvoorbeeld de inhoud en werking van bepaalde grensoverschrijdende juridische procedures.

Verschillen zijn er niet alleen in de zin van taalverschillen en juridische begrippen die gehanteerd worden, maar ook in de manier waarop de rechtspraak en de rechterlijke procedures in Europa (en daarbuiten) zijn georganiseerd. Laten we eens een kleine reis rond de wereld maken en kijken waar zich verschillen voordoen betreffende de manier waarop (civiele) geschillen worden opgelost.

In verscheidende Afrikaanse landen worden (eenvoudige) geschillen tussen burgers beslecht via zogenaamde tribale gerechten. Dit is een vorm van informele rechtspraak, waarbij als 'rechter' genomineerde burgers – letterlijk en figuurlijk – onder een boom in de buitenlucht en onder het toezend oog van de overige leden van de stam problemen tussen burgers trachten op te lossen. In het Midden-Oosten gebied, zoals in Bahrein, wordt een deel van de civiele zaken (in het bijzonder gerelateerd aan familieaangelegenheden) door de Sharia gerechten behandeld. Afhankelijk van de religieuze achtergrond van de partijen wordt een geschil, hetzij door een Sjiietische of Soennitische rechter behandeld. Deze gerechten werken overigens – qua werkwijze – hetzelfde als een familiekamer in een Nederlandse rechtbank, zij het met het verschil dat de Sharia rechters een religieuze achtergrond kennen en binnen het familierecht de wetten van de islamitische Sharia toepassen.

Daar waar in Afrika de informele benadering centraal staat en in het Midden Oosten (deels) geschillen via religieuze wetten worden beslecht, zijn er in de wereld ook andere benaderingen op het gebied van de civiele rechtspraak mogelijk. Eén goed voorbeeld hiervan betreft de wijze waarop de civiele rechtspraak in Singapore is ingericht. Deze kan worden gekenschetst als een streven naar maximale efficiëntie en een optimale kwaliteit van dienstverlening. Mede door gebruik te maken van snelle procedures, het toepassen van tal van technische hoogstandjes op het gebied van informatietechnologie in de rechtspraak en het gebruik van een kwaliteitssysteem voor de rechtspraak gebaseerd op mondiale standaarden.

Een tot de verbeelding sprekend voorbeeld hierbij is te vinden in de zittingszaal van de Hoge Raad van Singapore. In deze zaal hangt een

timer dat de maximale spreektijd voor een advocaat aangeeft. Na vijftien minuten spreken is de tijd op en zal er een beraadslaging van de rechters moeten plaatsvinden. Overigens is dit streven naar efficiëntie en een hoge kwaliteit niet zo maar een willekeurige keuze geweest voor de inrichting van de civiele rechtspraak in Singapore. Deze manier van opereren draagt er namelijk toe bij dat veel internationale bedrijven zich graag willen vestigen in de kleine stadstaat. Met als gevolg dat dit land dan ook al vele jaren op nummer 1 op de ranglijst van de beste economisch functionerende landen ter wereld staat.

Dit in contrast met bijvoorbeeld landen als de Oekraïne, waar het functioneren van de rechtspraak in negatieve zin wordt beïnvloed door corruptie onder politie- en justitiële autoriteiten, Servië dat als kandidaat-EU lidstaat nog veel moet investeren in het verbeteren van het systeem van rechtspraak en Roemenië dat – mede als gevolg van de financiële crisis – niet voldoende in staat is om aan de Europese eisen en standaarden voor een fatsoenlijk systeem van rechtspraak te kunnen voldoen. Standaarden die veelal zijn afgeleid van artikel 6 het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, waarin staat beschreven dat “in het bepalen van zijn of haar civiele rechten en verplichtingen of in het kader van een strafzaak tegen hem of haar, heeft iedereen het recht op een eerlijke en openbare rechterlijke procedure die binnen een redelijke termijn wordt afgedaan door een onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke instantie zoals is vastgelegd in de wet”.

Zoals gezegd in het begin van mijn introductie geldt ook voor dit wetsartikel dat het soms lastig is om deze op een eenduidige wijze te interpreteren. Wat een independent and impartial tribunal of gerecht

is, kan namelijk van land tot land verschillen. Deze verschillen komen ook duidelijk naar voren wanneer op de kaart van Europa het aantal gerechtslocaties per 100.000 inwoners wordt gepresenteerd. Dit kan worden gezien als een indicator, waarmee de (fysieke) toegankelijkheid van de rechtspraak is gewaarborgd. Hoe meer gerechtslocaties, hoe meer de toegang tot gerechtsgebouwen is gegarandeerd.

Laten we nu eens kijken naar de feiten. Zoals de kaart laat zien kennen vooral de oranje gekleurde landen een hoge dekkingsgraad van gerechtslocaties. Dit is met name het geval voor Portugal, Kroatië, Griekenland en Turkije. Vanuit oogpunt van korte reistijden en het streven naar 'ieder dorp kent zijn eigen gerecht' zou geconcludeerd kunnen worden dat bij deze landen zoveel mogelijk een grote mate van toegankelijkheid van de rechtspraak wordt nagestreefd. Echter, het hebben van een groot aantal (kleine) gerechtsgebouwen die soms eveneens nog in een slechte staat van onderhoud verkeren, kent ook een negatieve keerzijde. Zo laat de praktijk zien dat de kosten die gemoeid zijn om een dergelijk rechtssysteem in stand te houden fors zijn en niet in de pas lopen met andere Europese ontwikkelingen. Bovendien drukken de kosten voor het gebruiken en onderhouden van deze gebouwen flink op de overheidsbudgetten van deze landen. Het is in dit opzicht dan ook logisch dat in het kader van de economische hervormingen die met name in de Zuid Europese landen moeten plaatsvinden er ook ruimte dient te worden gecreëerd voor hervormingen op het gebied van de rechtspraak. Hervormingen die hierbij ondersteund worden door de Europese Unie, het IMF en de Wereld Bank.

Ondanks de hoge kosten die gemoeid zijn met het in stand houden van veel kleine gerechtslocaties blijkt dat dit er overigens niet altijd

toe leidt dat de procedures hierdoor sneller en korter worden. Integendeel zelfs. Veel van deze landen worden bekritiseerd vanwege de lange duur van de procedures en het feit dat wanneer er eenmaal een uitspraak is gedaan door een rechter deze niet (tijdig) wordt geexecuteerd.

Het sluiten van kleine gerechtsgebouwen en het samenvoegen tot grotere, zou een deel van de problemen in deze landen kunnen oplossen. Uiteraard zal hierbij ook veel weerstand van de lokale bevolking moeten worden overwonnen, want iedere respectabele stad of dorp kent een gerecht en als deze dreigt te sluiten, dan kan dit mede leiden tot verzet van de burgemeesters.

In aanvulling op het bovenstaande kan soms de oplossing van een 'slecht' of anders gesteld – niet optimaal - functionerend systeem van rechtspraak ook worden gevonden door de huidige manier van werken van rechters en het ondersteunend personeel kritisch te bezien. Tijdens mijn tijd dat ik bij de Raad van Europa werkzaam was, beklagden sommige landen zich over het feit dat zij over te weinig rechters beschikten en dat als gevolg hiervan de werkbelasting van de individuele rechters te hoog opliepen en de rechterlijke procedures steeds langer werden. Indien naar de feiten wordt gekeken dan blijkt dit beeld niet altijd terecht te zijn. Zo laat een regionale vergelijking van de Balkan landen met Nederland zien dat Slovenië en Kroatië over relatief gezien veel professionele rechters beschikken in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland.

Wanneer vervolgens dieper naar de materie wordt gekeken, blijkt dat bijvoorbeeld de Kroatische rechters relatief veel administratief werk moeten verrichten, zoals het controleren of de griffierechten zijn betaald, waardoor er relatief minder tijd overblijft voor de echte

rechterlijke werkzaamheden. Delegeren van administratief werk of ook het uit handen geven van de voorbereiding van een (civiele) zaak zou ertoe kunnen leiden dat rechters meer tijd krijgen om zaken te kunnen behandelen en dat hierdoor de doorlooptijden en werkvoorraden bij de gerechten kunnen worden bekort. Ook kan het op termijn tot een kostenbesparing leiden. Immers eenzelfde productie van zaken kan gedaan worden wanneer de taakverdeling tussen een rechter en een secretaris op een slimme manier wordt georganiseerd. Dit is een werkwijze die overigens door de Nederlandse rechters wordt gehanteerd. Veel voorbereidende werkzaamheden worden namelijk door het ondersteunend personeel uitgevoerd, waardoor de rechter zich meer tot zijn of haar primaire taak kan richten, namelijk het rechtspreken.

Overigens zie je de culturele verschillen niet alleen terug binnen de gerechten en bij de rechters, maar ook bij de manier waarop advocaten procederen. Uit het overzicht van de aantallen werkzame advocaten in Europa komen grote verschillen naar voren tussen met name de Zuid Europese landen (Spanje, Portugal, Italië en Griekenland) en het overige deel van Europa. Deels is dit te verklaren door het feit dat veel zaken tijdens de zittingen in deze landen tijdens uitgebreide mondelinge pleidooien ter terechtzitting worden besproken. Hierdoor zal er meer tijd nodig zijn voor de behandeling van een zaak op een zitting. In de Noord-Europese landen daarentegen worden zaken veelvuldig schriftelijk afgedaan en is de gemiddelde behandelingsduur van een zaak op de zitting veel korter dan in de Zuidelijke landen. Ook een ander mechanisme kan een verklaring vormen voor de culturele verschillen in de wijze van opereren van de advocaten in Europa, te weten de manier waarop deze advocaten betaald worden. In Nederland worden advocaten per uur betaald.

Soms wordt zelfs voor een bepaald type van geschil – zoals niet-contentieuze echtscheidingen – een vast bedrag afgesproken. In andere landen daarentegen – bijvoorbeeld in Kroatië – wordt een advocaat betaald per procedurele stap. Hierdoor wordt het voor deze advocaten extra aantrekkelijk om zoveel mogelijk stappen in een juridische procedure in te bouwen, met als gevolg enerzijds een maximalisatie van de inkomsten van de advocaat en anderzijds een onnodig lange duur van procedures.

Gegeven al deze culturele verschillen tussen rechters, gerechten en advocaten rijst zich dan ook de vraag op: wat kan de Europese Unie ertoe bijdragen om de samenwerking tussen de verschillende landen betreffende het civiele recht te bevorderen?

Wanneer gekeken wordt naar de belangrijkste ontwikkelingen die zich binnen de Europese Unie op het justitie terrein voltrekken, dan zijn er drie centrale begrippen van belang: wederzijds vertrouwen, wederzijdse erkenning en een goede informatievoorziening richting burgers, bedrijven en juridische beroepsbeoefenaren.

Laat ik beginnen met de twee eerste begrippen, wederzijds vertrouwen en wederzijdse erkenning. In tal van verschillende documenten en speeches afkomstig van officials van de Europese Unie wordt gesproken over het vergroten van het wederzijds vertrouwen tussen de EU lidstaten op het gebied van justitie. Veelal wordt hierbij een verband gelegd met het streven naar wederzijdse erkenning tussen de lidstaten. Reeds in het Haagse programma van de Europese Unie - opgesteld in 2004 - is benadrukt dat voor het streven naar een vergroting van de wederzijdse erkenning tussen lidstaten het noodzakelijk is dat het wederzijds vertrouwen tussen de Lidstaten

wordt versterkt door middel van de ontwikkeling van een Europese juridische cultuur, gebaseerd op de diversiteit van de verschillende rechtssystemen en eenheid via Europese wetgeving. Een prachtige zinsnede, maar wat betekent dat nu in de praktijk?

Wel, tijdens de bijeenkomst van de justitie ministers in Tampere in 1999 is besloten dat het principe van wederzijdse erkenning de hoeksteen zal moeten gaan vormen van de justitiële samenwerking in civiele en strafzaken binnen de Europese Unie. Eén van de aspecten die aan dit principe is verbonden betreft het feit dat een beslissing genomen door een justitiële autoriteit in de ene lidstaat ook moet worden geaccepteerd door de andere lidstaten. Daarnaast geldt dat niet alleen de besluiten door de andere lidstaten moeten worden erkend, maar dat deze ook in andere lidstaten moeten kunnen worden geëxecuteerd. Met andere woorden: wanneer een rechterlijk besluit is genomen in een bepaald gerecht in Europa, dan dient deze executabel te zijn in alle 27 landen van de Europese Unie.

Op het gebied van het civiele recht zijn in de afgelopen jaren tal van verschillende maatregelen genomen om de wederzijdse erkenning en het wederzijds vertrouwen te vergroten. Zo is al in 2000 een verordening tot stand gekomen inzake de erkenning en tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Brussel I verordening: EG 44/2001). Hierdoor worden beslissingen die in het ene land door een rechter zijn genomen in een civiel geschil ook erkend door de overige EU-lidstaten. Een soortgelijke regeling is vastgelegd voor zaken die gerelateerd zijn aan (de ontbinding van) huwelijksbesluiten, ouderlijke verantwoordelijkheid en onderhoudsverplichtingen (alimentatierichtlijn). Voor niet-betwiste geldvorderingen is in 2004 gekozen voor de invoering van een Europese executoriale titel

(EG 805/2004). Dit kan vooral een positieve rol spelen bij het effectiever innen van vorderingen die te maken hebben met openstaande rekeningen van bijvoorbeeld mobiele telefoons of elektriciteitsrekeningen. Dus als er nog een schuld openstaat in een bepaald land, denk dan niet dat bij verhuizing naar een ander land je van deze schuld af bent. Je kunt namelijk 'zomaar' een deurwaarder aan je deur krijgen die jouw onbetaalde mobiele telefoonrekening uit het buitenland komt innen!

Tegenover deze 'dreiging' om onbetaalde rekeningen effectiever te innen in Europa, staan voor de consument ook positieve ontwikkelingen voor de deur. Denk hierbij maar eens aan de verordening voor de vaststelling van een Europese procedure voor geringe vorderingen (EG 861/2007) en de Europese mediation richtlijn voor civiele en handelszaken (2008/52/EG). De Europese procedure voor geringe geldvorderingen (claims tot €2000, -) is in het bijzonder bedoeld voor grensoverschrijdende geschillen over bijvoorbeeld de levering van bepaalde goederen en diensten. Wanneer er onenigheid bestaat tussen bijvoorbeeld een consument en de leverancier van een product of dienst over de hoogte van betaling (of er is niet voldoende betaald) dan kan een dergelijke procedure worden gestart. De claim kan worden voorgelegd aan de rechter die vervolgens een uitspraak zal doen over de mate waarin deze gegrond of ongegrond is. Omdat echter ook nadelen kunnen kleven aan het stappen naar een rechter en binnen de Europese Unie alternatieve vormen van geschilbeslechting wordt gestimuleerd is in 2008 de mediation richtlijn vastgesteld. Deze richtlijn beoogt deels hetzelfde als de Europese procedure voor geringe geldvorderingen, namelijk dat grensoverschrijdende geschillen (deze kunnen ook op het familierecht betrekking hebben) op een snelle en effectieve wijze worden beslecht door een mediator

in te schakelen. Dit betekent bijvoorbeeld voor deze grensregio dat partijen vrij zijn om een Belgische, Duitse of Nederlandse mediator te benaderen afhankelijk van de woon- en vestigingsplaats van de verschillende partijen.

Met een grote waslijst aan richtlijnen en verordeningen in de Europese justitiële ruimte lijkt het dat meer en meer voldaan wordt aan de wens van wederzijds erkenning en wederzijds vertrouwen. Dat lijkt inderdaad het geval te zijn. Echter, het hebben van deze verordeningen en richtlijnen betekent niet 'automatisch' dat er altijd sprake is van een soepel lopend systeem van grensoverschrijdende procedures. Voor sommige van deze procedures is namelijk de individuele assistentie van de centrale justitiële autoriteiten noodzakelijk. Bijvoorbeeld wanneer een uitspraak van gerecht in Polen ten uitvoer moet worden gelegd in Nederland en de betrokken persoon woonachtig in Nederland in geen velden of wegen te bekennen is. Of wanneer een persoon als getuige moet worden gehoord in een civiele zaak die zich in het buitenland afspeelt. In dit soort situaties is de interventie van de contactpersonen van het Europees Justitieel Netwerk in Burgerlijke en Handelszaken van belang. Dit netwerk, bestaande uit justitievertegenwoordigers van de EU-lidstaten, spelen een intermediaire rol in grensoverschrijdende civiele zaken. Hierbij moet overigens wel worden aangetekend dat burgers geen rechtstreeks contact met dit netwerk kunnen opnemen, maar dat het de bevoegde justitiële autoriteiten van de EU-lidstaten zijn die op een informele wijze trachten een bijdrage te leveren aan het proces van wederzijds vertrouwen en erkenning.

Daar waar het Europees Justitieel Netwerk in Burgerlijke en Handelszaken vooral bedoeld is voor de justitieprofessionals wordt op een

andere manier getracht de informatievoorziening richting de burgers en het bedrijfsleven te verbeteren door middel van de creatie van het Europese e-justice portaal. Op dit portaal wordt praktische informatie gegeven over de werking en inrichting van de rechtsstelsels en procedures van de individuele EU-lidstaten. Daarnaast wordt een beschrijving gegeven van de verschillende Europese procedures op het gebied van het civiele recht (zoals de Europese Betalingsbevel Procedure, de Europese Small Claims Procedure) en krijgt de burger de mogelijkheid om met behulp van interactieve formulieren bepaalde grensoverschrijdende procedures online te starten. Ook de huidige afzonderlijke website van het Europees Justitieel Netwerk in Burgerlijke en Handelszaken zal onderdeel gaan uitmaken van dit portaal. Voor de Nederlandse burgers (én de overige Europese burgers) is dit makkelijk te herkennen vanwege de oranje kleur van de banner van de website!

Waar ik in het begin van mijn betoog vooral de nadruk legde op de grote verscheidenheid en culturen in de verschillende stelsels van rechtspleging zie je dat door tal van maatregelen op het niveau van de Europese Unie getracht wordt om deze verschillen te overbruggen. Niet door te streven naar één uniform model voor rechtspleging en rechterlijke procedures in Europa, maar door maatregelen te nemen gericht op het bevorderen van het wederzijds vertrouwen en wederzijdse erkenning tussen de EU-lidstaten. Deze dag – de Europese dag van het Civiel Recht – is hier een goed voorbeeld van en laat zien dat door middel van discussies, presentaties en simulaties van rechtszaken een beter begrip gaat ontstaan hoe de Belgische, Duitse en Nederlandse systemen werken. Begrip dat ook een goede basis vormt voor een Europese cultuur waarin dit vertrouwen centraal staat.